

BORCSA János

Irodalmat kellene művelni

Véleményem szerint az erdélyi írói műhelyekben születő műveknek vannak, illetve lehetnek különös jegyei vagy inkább meghatározottságai, erdélyi irodalmat viszont hiába keresnénk ama képzeletbeli világirodalmi térképen. Akár azt is elfogadjuk, hogy a szóbanforgó művek háttérben megtalálható egy közös érzület – erdélyiség –, de ez még nem tekinthető egy irodalom-fogalom sem döntő, sem egyedül ismérvének. Az irodalom ugyanis – egyik klasszikusnak számító meghatározás szerint – „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével.” (Horváth János) A magyar irodalom pedig, melyet „a magyar nemzet irodalmi tevékenysége”-ként tételeznek, a magyar nemzet „szellemi munkásságának az a köre, mely a nyelv útján állandósítja alkotásait.” (Négyesy László) Ebből következően hangsúlyozhatjuk, hogy a magyar irodalom – kölcsönzött fordulattal élve – nem parcellázható fel regionális magyar

irodalomokra, amint hogy a magyar nemzettel sem teheti meg ezt semmilyen spekuláció. A nyelv meghatározza az irodalmat, s határt szab neki.

Újabb keletű közelítést is hozzárendelhetünk a fenti, időben korábbi meghatározásokhoz, olyat, amely összhangban áll az idézettekkel, miszerint „végső soron az irodalomnak két előfeltétele van: az egyik történeti, amennyiben az irodalom intézmény; a másik pszichológiai, amennyiben alkotás”. (Roland Barthes)

Azt mondhatom tehát, hogy az „erdélyi román/magyar/német irodalom”-szintagma jelzője mint hovatartozásra utaló elem megtagadható ugyan, jelöli egy többkultúrjú földrajzi régió szellemterét, de nem meghatározó jegye a kérdéses (magyar) irodalomnak. Éppen a fentiekben idézett elméleti támpontokra alapozva mondtam néhány évvel ezelőtt, hogy az erdélyi-romániai magyar irodalom intézményszerű formaként bizonyos szálakkal szoro-

sabban és közvetlenebbül kapcsolódik egy meghatározott nemzetiséghez, illetve térséghez, az erdélyi magyarsághoz, illetve magához Erdélyhez, annak szerveződő vagy megszerveződő intézményrendszeréhez, de az irodalom-fogalom másik aspektusa révén, jelesen az irodalom mint alkotás vonatkozásában az egyetemes magyar nyelvi és szöveghagyományba beépült művek sorában, rendszerében a helye, másrészt pedig az erdélyi-romániai magyar írásbeliségnek a része.

A romániai magyarság körében Trianon óta általában hol egy régiós, hol egy etnokrulturális önmeghatározás került előtérbe. Ezek megalapozásában és terjesztésében az irodalom minden időben jelentős szerepet vállalt. Úgy tűnik, az 1989-es romániai politikai fordulat óta a magyar irodalom egységének a tudata érvényesül erőteljesebben az erdélyi centrumokban és a periférián, igaz, emellett a tendencia mellett érvelt programatikusan már a

nyolcvanas évek elején Cs. Gyimesi Éva, mondván, hogy a „kollektív önzonosság imperatívusza – történelmi-politikai itt és mostja elfogadásával együtt – nem lehet lényegesen más, mint a teljes etnikai-nyelvi-kulturális közösségé”.

Következésképpen az erdélyiség az identitástudatot színező, de nem meghatározó tényező. Számos mű és alkotó háttérben ott van kimondatlanul, hogy Erdélyben alkotó íróként nem erdélyi irodalmat, nem is erdélyi magyart, hanem magyart, sőt: irodalmat kellene művelni. Bizonyára ez is motiválja azokat, akik a helyi mítoszok, legendák és közterek lebontására törekednek, mondhatni a kisebbségi anomáliák és torzulások átvilágítására összpontosítanak egy-egy műjükben vagy pályájuk valamely szakaszán. Ilyen tekintetben is számontartásra érdemes például Kovács András Ferenc és Tompa Gábor közös szonettkötete 1998-ból, a kisebbségi magyar tünetegységet megnevezését címbé emelő *Depressio Transsylvaniæ*.

Erdély hajdani kulturális sokszínűsége mint alapvető megkülönböztető jegy megkopott a letűnt diktatúra évtizedei alatt, de a térség „személyisége” sajátos mentalitásban (pl. tolerancia, fokozott autonó-

mia-igény és Nyugat-orientáció) ma is jól érzékelhető. Az itt alkotó magyar írók művei a nyelv és a nemzeti hagyomány révén az egyetemes nemzeti irodalom körforgásának, úgy mond életműködéseinek részei és alakítói kívánnak lenni. Sőt, maga az egész kisebbségi kultúra is így fogható fel. A magyar ugyanis nem tartozik a „többközpontú nyelvi kultúrák” (*Pomogátis Béla*) közé.

A klasszikus irodalom nevelkedett olvasó előszeretettel követ egy kézenfekvő és irodalom kívüli szempontot, azt tudniillik, hogy vannak az egyes régióknak elkötelezett alkotók, helyi színeket éltető, s ezek a műveikben érvényesülő szemlélet, probléma alapján különböznek más régiók szerelmeseitől. Hozzátehetjük, hogy akár az egzotikum és kuriózum is megjelenhet a művekben, de mindez esztétikai érvényességet akkor nyer az irodalomban, ha az alkotónak nyelvi-poétikai performancia nyomán egyetemes dimenzióba sikerül emelnie az egyénit és sajátosat, ha a mű ama *nyelvi állandóság*-t célozza. A magyar irodalmi tudatban erőteljesen jelentkező egység igénye mellett a *differentiálódást* is tehát a regionalitás szempontjain túllépve lenne ajánlatos tárgyalni.

Carmen E. PUCHIANU

Még húsz szerző van

A következőkben megpróbálom a jelenkori román, német, illetve magyar nyelvű erdélyi regionális irodalom létezésére vonatkozó kérdésükre olyan egyenes választ adni, amely tükrözze egyéni véleményemet. Ezen belül elsősorban a romániai német irodalomra fogok hivatkozni, amelyhez jó húsz éve magam is tartozom.

Az irodalmat úgy kellene felfogni, mint különböző tényezők együttműködését: egyrészt az alkotó viszonyulása művéhez, illetve annak olvasótáborához, másrészt egy kisebbség irodalmának a többségi lakosság irodalmához való viszonyulása.

Az 1989-es évet előszeretettel és nem alaptalanul tekintik (történelmi) vonatkozási pontnak a romániai német irodalmi termelés tekintetében.

1989-ig mégiscsak lehetett valódi irodalmi *termelésről* beszélni, és ez nem csak Erdélyre vonatkozott, hanem ugyanolyan mértékben a Bánságra, Észak-Erdélyre, és természetesen Bukarestre is. Jelentős számú német szerző – akik közül, hogy csak párat említek, a legkiemelkedőbbek a '70-es években Georg Scherg, a 80-as években pedig Joachim Wittstock és Franz Hodjak –, tanúskodott arról, ugyanígy az irodalmi körök, amelyek olyan kiadványok támogattak, mint a *Neue Literatur* vagy a *Karpaten-*

rundschau, illetve a bukaresti és vidéki germanisztika-tanszékek. Olyan jeles irodalomkritikusok, mint Peter Motzan és Michael Marken biztosították az irodalom szakértő fogadtatását, és nem csak az elismert szerzők műveit, hanem az újnemzedékét is, amelynek sorában ugyancsak akadtak figyelemreméltó alkotók.

Véleményem szerint az erdélyi irodalom az erdélyieknek a „magánakvalóság”-ra való kifejezett hajlamában különbözik alapvetően a bánságitól. Erdélyben nem léteztek olyan akció-csoportok, mint például a '80-as évek bánsági költőinek a csoportja. Lényegesen maguknakvalóbbak és zárkózottabbak voltak, még akkor is, amikor alkalmuk volt csoportos felolvasásokon vagy utazásokon részt venni.

Másrészt, az erdélyi német szerzők egymásra találtak a Ceaușescu-rezsim elleni többé vagy kevésbé burkolt ellenállásban, ami bizonyára a román és magyar szerzőkre is érvényes. A romániai német szerzők valamelyes előnyt élveztek ilyen szempontból, mivel némi bizonyossággal számítani lehetett arra, hogy a cenzúra nem mindig ért németül... Hangsúlyozni kell, hogy – irodalmi tekintetben – 1989-ig népes és gyakran hozzáértő közönség is létezett Romániában, Erdélyben.

Azonban a tények gyökeresen és drámai módon megváltoztak a '90-es évek elején. A Németországba való kivándorlás következtében csökken a szerzők és az olvasók száma. A már elismert szerzők közül csak Joachim Wittstock marad, Nagyszebenben, és szerény személyem, Brassóban. Alkalmadtán hallat magáról Juliana Modoi (Brassó) vagy Marius Weber (Bukarest), illetve Michael Astner (Jászvásár). A '90-es évek közepén a temesvári germanisztikai tanszék kísérletet tesz arra, hogy az ifjúsággal megszerettesse az írást: irodalmi „műhelyek”-ben a szó szoros értelmében verseket és rövid prózai szövegeket „gyártotak”. A „Stafette” egyre inkább egy bizonyos utánpótlás-potenciált látszik támogatni. Az olyan szerző feltűnése, mint Eginald Schlattner, szerintem inkább konjunkctúra, mint tényleges irodalmi tehetség kérdése; a saját múltjának feldolgozására, leküzdésére vonatkozó szükségletről tanúskodik, ami jól meghatározott okokból csak nagy késsedelemmel, olyan pillanatban valósulhatott meg, amikor az ilyen jellegű szöveg dokumentumként érdekes lehet (mint egyébként Erwin Wittstock regénye, a *Januar '45 oder die höhere Pflicht* [1945 januárja, avagy a legfőbb kötelesség] is).

A '90-es években, legalábbis Erdélyben, a kortárs irodalmi alkotások fogadtatásában elsősorban irodalom kívüli szempontok érvényesültek. Azzal az ürüggyel, hogy annyira leapadtunk, annyit veszítettünk el hazánkból, a közvélemény az erdélyi helyzet átlenyegített, kozmetizált áb-

rázólatát követelte meg. A kritikus hangvélt egyszerűen elutasították, a szerzőt megrohták, hogy nincs érzéke az egészséges világlátáshoz. Szerény személyemmel is ez történt *Amsel – schwarzer Vogel* (Feketerigó – fekete madár) című elbeszéléskötetem megjelenése után (Lagrev kiadó, München, 1995).

Más szóval, a jelenlegi romániai német irodalomnak hiányzik az országon belüli valódi konkurrencia. Aszerzőnek mindenesetre a belnémet nyelvterület szerzőivel kell összehasonlítania magát, ami természetesen nem a legrosszabb.

Jelentékeny impulzust jelent az évente megrendezett *Tage deutscher Literatur in Reschitza* (Resicabányai német irodalmi napok). Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az erdélyi irodalom nem különül el más régiók irodalmi jelenségeitől.

Az erdélyi/romániai román, illetve magyar irodalom biztosan egész más problémákkal küzd. Véleményem szerint léteznek és léteztek bizonyos hasonlóságok. Ezek kialakulásához hozzájárult a kolozsvári *Echinax*-csoport, és az *Akciócsoport*. A multikulturális öntudat szellemében jelenleg is léteznek kezdeményezések a közeledésre, illetve a kölcsönös megismerésre. A román költőknek és nyilvánosságuknak önmagában már a németajkú kollégák ismerete is lehetőséget ad arra, hogy a hönűtött európai útra lépjenek. Léteznek kényelvű tervek, például egy lírai antológia. Végül meg kell jegyezni, hogy jelenleg még mindig él Romániában 20 németajkú

szerző, akik különböző nemzedékekhez és különböző stílusirányzatokhoz tartoznak.

Míg a román szerzők nagy előszeretettel kísérleteznek a posztmodern manierisztika különböző válfajaival, addig a németajkú szerzők nagyrészt konzervatívabbnak mutatkoznak, mondhatni, kevésbé posztmodernnek, legalábbis ami a nyelvet illeti. Ez a nyelv a belnémet, sőt még a Romániából kivándorolt szerzők nyelvezetéhez képest is kissé elvültnek, inkább tizenkilencedik, mint huszadik századhoz illőnek tűnik, és ennek megfelelően talán igényesebb nek is. Az írók, érthetően, eltávolodtak a mindennapi beszélt nyelvtől. Egész más a helyzet a román szerzők esetében, akik gyakran az utca nyelvén, sőt, néha durván fogalmaznak. Amennyire meg tudom ítélni, ez a helyzet a jelenkori világosság kérdéseihez való viszonyulás jellegét is érzékelteti – és ez egyaránt vonatkozik a romániai német, román és magyar irodalomra is. Realizmus és szürrealizmus, dokumentarizmus és szatíra között ingadoznak a szerzők, az ironiát és az abszurdot ápolják.

Végkövetkezésképpent: egyetlen kisebbségi vagy regionális irodalom sem szabad önmagában és elszigetelten tekinteni, csak egy (multi)kulturális összesség részeként. Másrészt éppen ezek az irodalmak nyújtanak esélyt az európai művelődési szférába való beilleszkedésre, ahol a befogadásnak egészen más lehetőségei léteznek.

Fordítás: ROBENI Fordítóiroda, Kolozsvár

Ion MOLDOVAN

Tanárunk, Mircea Zăciu...

1 Ez a kérdés történelmi és irodalom-szociológiai – tehát a történelmet visszavetítő – megközelítése annak, amin hosszú ideje töprengenek az erdélyiek – elsősorban az írástudók. Tanárunk, Mircea Zăciu, az „erdélyi szellem” egyik legragyogóbb képviselője volt, aki irodalmi-írásstudói munkásságával nemcsak képviselte ezt a szellemet, hanem gondolkodott is meghatározásán. Csak néhányat említenék ehhez a kérdéshez kapcsolódó munkái közül: *Semnificații ale Transilvaniei în literatura română* (Erdély-értelmezések a román irodalomban), *Ardelenii* (Az erdélyiek), az *Ordinea și aventura* (Rend és kaland) című, 1973-ban megjelent kötetben, a *Ca o inimă scenă, Transilvania...*

(Erdély, mint egy hatalmas színpad...), vagy részletek a *Lancea lui Achille* (Achilleusz dárdája) című kötetben (1980) összegyűjtött interjúkból. Olyan nevek mellett idézhető a neve, mint Iorga, O. Densușeanu, G. Bogdan-Duică, D. Popovici, Ion Breazu, N. Balotă, G. Scridon vagy az irodalomkritikában G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, G. Călinescu. „Az, hogy milyen elemeket foglal magában ez a szintézis – írja Mircea Zăciu –, és hogy mi különbözteti meg a másiktól, a Kárpátokon túli zseni hangjától, hosszú tanulmányozást kívánó kérdés, amelyen azonban Lucian Blaga is töprengett, személytelen formában hasonlítva össze saját művének jellemzőit Tudor Arghezi nem kevésbé jelentős művének

jellemzőivel. Egy Melanie *Livadă*-nak 1947-ben küldött levelében Blaga kritikai faggatásra válaszol. Sorai – bár nagyon vázlatosan – tartalmaznak valamit az említett összehasonlításból: »Mesterségük gyakorlásakor egyikük az egészből indul ki, másikuk a részletekből. Egyikük az anyagból, másikuk a változásból. Az egyik stílusa egységes, és elsősorban látomásos (ebből ered a szó), a másiké részletező, és a szóra épül (azzal a hajlékonysággal és azokkal az ízekkel, amelyekkel a szó rendelkezik). Az egyikben a szükségszerűség érzése uralkodik, a másikban a játékosságé. Az egyik a nagy egyszerűsége törekszik, a másik, a részletek szövevényes gazdagsága felé, míg végül elvesztí ezerfonalát. Az egyik építkezik (lásd elsősorban nagy drámáit és filozófiáját), a másik kiegyenlíti a rugalmas valószínű erő vonalait, nagyszabású vízió, hierarchikusan elrendezett hangulások nélkül.» Figyelembe véve ezt a „vázlatot”, de

mélysegeiben ismerve az „erdélyi jelenséget”, Mircea Zăciu professzor meghatározta ez utóbbit, s megfogalmazásával én egyetértek: „Nagyon mély történelmi gyökereik, a jól ismert, sajátos, szintén történelmi, és azonkívül politikai, társadalmi és erkölcsi körülmények tettek nagyjából olyanokká, amilyenek most is vagyunk. Felismerem az erdélyi szellemben az örökös kitartást, a lépről lépésre megnyert szabadság büszkeségét, a hangsúlyozott polis-szellemet (a beártság, de a polgárság, a méltóság és a szigorúság értelmében is), az építő szellemet – a rendet, a kalandtól való sajátos félelemmel elegyítve.”

Valahogy így lehetne megfogalmazni az erdélyi szellemet az irodalomban (is), és így is fogalmazták meg. Hogy azonban most, a század- és ezredfordulón még mindig ugyanez a meghatározása, azon el lehet gondolkozni. Szintén Mircea Zăciu közelíti meg – szerintem – helyes szem-

szögből a kérdést: „Ma már (1972-ben mondta ezt, de még érvényesebb a megállapítás 2000-ben) nem annak a pillanatnak (XIX. század vége, XX. század eleje – a szerző megi.) a kérdései tevődnek fel. Nem látok árnyalatnyi különbséget sem a különböző tartományok írói között. Nem hiszem, hogy munténiai, erdélyi stb. szellemről lehetne beszélni. Ma az írók sokfélesége nem a származásuk helyétől függ, hanem vérmérsékletüktől.”

2 Bár nem ismerem túl jól az erdélyi magyar és német irodalmat – amit ismerem, azt is csak fordításból – azt gondolom, hogy sajátos jegyeik megtalálhatók az adott területeken, különösen az elmúlt korszakokra vonatkozóan.

3 Vannak román, magyar, német írók (már, akik nem mentek el), Erdélyben ének, és majdnem mindigján kölcsönösen figyelemre sem méltatják egymást.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa